

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2024 (Nisan/April)

Peygamberler İlahi Yardımdan Ümit Keser mi? -Yûsuf Sûresi 110. Âyet Bağlamında Bir Değerlendirme-

Do Prophets Despair of Divine Help? -An Evaluation in the Context of Verse 110 of Sûrat Yûsuf

هل يبس الأنبياء من النصر الإلهي؟ التقدير في سياق الآية 110 من سورة يوسف

Sami KILINÇLI

Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi-
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Professor, Cukurova University, Faculty of Divinity
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir,
Adana, TÜRKİYE

kilinclisami@gmail.com

• <https://orcid.org/0000-0002-8232-7471>

Ali TEMEL

Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fa-
kültesi, Temel İslam Bilimleri, Kur'an-ı Kerim Oku-
ma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı

Assistant Professor, Cukurova University Faculty of
Divinity, Basic Islamic Sciences, Department of
Qur'anic Recitation, Adana, TÜRKİYE

alitemeladana@hotmail.com

• <https://orcid.org/0000-0003-0569-8527>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 30/01/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13/04/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2024

Atıf / Citation: Kılınçlı, Sami-Temel, Ali. “Peygamberler İlahi Yardımdan Ümit Keser Mi? -
Yûsuf Sûresi 110. Âyet Bağlamında Bir Değerlendirme-”

Tefsir Araştırmaları Dergisi 8/1 (Nisan/April), 30-53.

<https://doi.org/10.31121/tader.1414643>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile li-
sanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial
4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / Türkiye

Öz

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber ve sahabiler tarafından anlaşılmiş ve tatbik edilmiştir. Bu anlama ve yaşama tefsirin nesnel zeminini oluşturmakla birlikte Hz. Peygamber sonrasında bilgi, yaklaşım, kıraat ve rivayet farklılıkları gibi sebeplerle birçok âyetin anlam ve yorumunda ihtilaflar gündeme gelmiştir. Bu şekilde ihtilafa konu olan âyetlerden biri de Yûsuf 110. âyettir. Nakledilen bilgilerden âyet bağlamında müfessirlerin peygamberlerin neyden, kimden ve kimlerden niçin ümidini kesip kesmediğini; kim ve kimlerin ne hakkında zanda bulunup bulunmadıklarını tartıştıkları görülmektedir. Tefsir ve kıraat kaynaklarında yer alan bu görüşlerden hangisinin en isabetli olduğunun tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışmada konu klasik ve modern kaynaklar bağlamında ele alınmıştır. Konu peygamberlerin ismet sıfatı ile ilişkilendirildiği için ismetin nasıl anlaşıldığı ve anlaşılması gerektiğine de yer verilmiştir. Tefsir kaynaklarındaki bilgilerden Mukâtil, Taberî, İbn Âşûr gibi müfessirlerin âyeti “peygamberlerin kavimlerinin imanından ümit kesip, onların kendilerini yalanladıkları”; Hz. Âişe'nin “peygamberlerin kavimlerinin imanından ümit kesip, ilahi yardımın geleceği konusunda mü'minlerin kendilerini yalanladıklarını düşündükleri” ve İbn Abbas, Zemaşerî, İbn Teymiyye, Bikâî ve Seyyid Kutub gibi müfessirlerin “peygamberlerin nefislerinin de etkisiyle ilahi destek veya azabın geleceğinden ümit kesip, Yüce Allah'ın vaadinin gerçekliği konusunda zanda buldukları” şeklinde anladıkları görülmektedir. Müfessirlerin anlam tercihlerinde asıl belirleyici olanın peygamber tasavvurları ve ismet algıları olduğu için kıraat ve anlam tercihlerinin de buna göre şekillendiği tespit edilmiştir. İsmet konusunun günahsızlık ve masumluk gibi anlaşılmasının insanlığa üsve-i hasene olarak gösterilen peygamberler başta olmak üzere genel olarak insanın imkân ve sınırlarının yanlış anlaşılmasına sebebiyet verdiği de görülmektedir. Sonuç olarak, âyetin ismet düşüncesi kapsamına alınmadan, Yûsuf sûresinin bağlamı, âyet bütünlüğü ile Hz. Nuh, Yunus, Yakub ve Yusuf gibi peygamberlerin imtihan süreçlerinde yaşadıkları çerçevesinde değerlendirilerek “nefislerinin de etkisiyle kısa bir zaman için ilahi yardımdan ümit kesmeleri” şeklinde anlaşılmasının en isabetli görüş olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kıraat, İlahi Yardım, Peygamber, İsmet, Ümitsizlik.

Abstract

al-Qur'ân al-Karîm was understood and practised by the Prophet and his Companions. Although this understanding and living constitutes the objective ground of tafsîr, after the Prophet, there were disagreements in the meaning and interpretation of many verses due to differences in knowledge, approach, qirâ'a and rivâyah. One of the verses that is the subject of dispute in this way is verse 110 of sûrat Yûsuf. From the information conveyed, it can be seen that the commentators in the context of the verse discussed whether the prophets despaired of what, from whom, and why, and who and whom did or did not make conjectures about what. In this study, in which it is tried to determine which of these views in the sources of tafsîr and qirâ'a is the most accurate, the subject is discussed in the context of classical and modern sources. Since the subject is associated with the attribute of prophets' el-'işme, how el-'işme is understood and how it should be understood is also included. From the information in the sources of tafsîr, it can be seen that commentators such as Muqâtil, al-Tabarî and Ibn 'Âshûr interpreted the verse as, “when the prophets despaired of the faith of their people and they denied them”, Hâdîrât 'Â'ishah said that, “the prophets despaired of the faith of their people and thought that the believers had denied them about the coming of divine help” and commentators such as Ibn 'Abbâs Zamaşharî, Ibn Taymîyah, al-Biqâ'î and Sayyid Quṭb have understood it to mean that “the prophets, under the influence of their own souls, despaired of the coming of divine support or chastisement, and they had a misconception about the reality of the promise of Allah Almighty.” Since the main determinant in the meaning preferences of the commentators was their conception of the prophet and their perception of el-'işme, it was determined that their preferences of qirâ'a and meaning were shaped accordingly. It is also seen that the understanding of el-'işme as sinlessness and innocence leads to a misunderstanding of the possibilities and limits of human beings in general, especially the prophets, who are shown to humanity as an uswat hasanah. As a result, it is understood that the most accurate view is to understand the verse as “despairing of divine help for a short time due to the influence of their own souls” by evaluating it within the context of the context of the sûrat Yûsuf, the integrity of the verse and the prophets such as Nûh, Yûnus, Ya'qûb and Yûsuf during the testing processes, wit-

hout taking the idea of el-‘işme into the scope.

Keywords: Tafsîr, Qirâ’a, Divine help, Prophet, el-‘işme, Despair.

الخلاصة

فهم النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه القرآن الكريم وعملوا به. والأصل في علم التفسير ما فهمه النبي وأصحابه. وقد اختلف بعد النبي في تفسير وشرح معاني كثير من الآيات بسبب الاختلاف في المعلومات والمنهج والقراءات والروايات، بسبب هذا الاختلاف حصل اختلاف في تفسير وشرح معاني كثير من الآيات. ومن الآيات التي حدث اختلاف حول تفسيرها وشرح معانيها الآية رقم 110 من سورة يوسف، يرى في سياق هذه الآية أنّ المفسرين اختلفوا في الأنبياء؛ ممّ يبسوا وممن يبسوا وهل يبسوا أم لا، وأيضاً اختلفوا في من ظنّ وفيما ظنّ من خلال الرجوع إلى مصادر القراءات والتفسير القديمة والحديثة نحاول الوقوف على أرجح الآراء وأدقها. بسبب تعلق ينس الأنبياء بالعصمة، درست في هذه المقالة عصمة الأنبياء وكيف فهم المفسرون وكيف يجب أن نفهم. بُري من المعلومات الواردة عن المفسرين كمقاتل والطبري وابن عاشور "أنّ الأنبياء ينسوا من إيمان قومهم وظنوا أنهم كذبوهم". تقول السيدة عائشة "إنّ الأنبياء ينسوا من إيمان قومهم، وظنوا أنّ المؤمنين كذبوهم في تحقيق النصر الإلهي لهم؛ ويُرَى من آراء المفسرين كابن عباس والزمخشري وابن تيمية والبقاعي والسيد قطب "ينس الأنبياء بسبب نفوسهم من تحقيق النصر الإلهي لهم ومن تعذيب قومهم، وظنوا بتحقيق وعد الله لهم." ثبتنا في هذه المقالة ترجيح المفسرين لمعاني الآيات والقراءات بسبب تصورهم للنبي والعصمة. إذا فهمنا موضوع العصمة بلا خطأ والمعصومية أيضاً، نكون قد فهمنا إمكانيات الإنسان وحدوده خطأ. ونرى من مطالعتنا هذه الآية؛ يجب علينا أن نفهم خلال سياق سورة يوسف وسياق الآية بدون النظر إلى عصمة الأنبياء، ونُقَيِّم من خلال امتحان الأنبياء ساداتنا نوح ويونس ويعقوب ويوسف ونحوهم، ذلك أنهم قد يبسوا من نصر الله لهم بسبب تأثير نفوسهم عليهم مدة قصيرة.

الكلمات المفتاحية: التفسير، القراءات، النصر الإلهي، النبي، العصمة، اليأس.

Giriş

Ahsen-i amel için¹ ahsen-i takvîm üzere yaratılan² eşref-i mahlûkât olan insanın ilahi yardım ve lütuflar olmadan nefsi, zaafı, şeytan ve olumsuz çevre ile kuşatılan hayatında imtihan süreçlerinden başarıyla geçerek imanda tahkîke, ahlakta hamîdeye, Cenab-ı Hakk'ın rızasına, marifetullah ve hakikate ermesi mümkün değildir. Yüce Allah'ın eğitimi, yönlendirmesi, koruma ve yardımıyla kemâle eren peygamberler insanlığa üsve-i hasene³ olarak gösterilmektedir.

Farklı etkenlerle çevrili bir hayatı yaşayan insanoglunun anlaşılması zor bir mesele olduğu gibi kemâl ehli olan peygamberlerin tavır ve davranışlarının doğru anlaşılıp anlaşılması da ayrı bir mevzu olarak karşımızda durmaktadır. Hakikati anlama, yaşama ve tebliğ etmede insanlığın örnekleri olan peygamberlerin olgunluklarını korumalarının kolay olmadığı kıssalarda anlatılan bilgilerden anlaşılmaktadır.⁴ Peygamberlerin zor ve uzun imtihan süreçlerinde en çok sıkıntı çektikleri anlardan biri de -kendilerince- ilahi yardımların geciktiği zaman dilimleri olduğu söylenebilir. Onların bu zor durumlarda neler yaşadıklarının anlaşılması hem yaşadıkları süreçlerin hem de ortaya koydukları örnekliğin boyutlarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Yûsuf sûresinde Hz. Yakub, oğulları Yusuf ve kardeşlerinin farklı konulardaki imtihanları, hayal kırıklıkları, zorlanmaları ve ümitsizlikleri gibi konular anlatıldıktan sonra 110. âyette: *حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ* "Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat suç

¹ Hûd 11/7; el-Mülk 67/30.

² et-Tîn 95/4.

³ Ahzâb 33/21; Mümtehine 60/4, 6. Ahzâb 21. âyette Hz. Peygamber, Mümtehine 4 ve 6. âyetlerde Hz. İbrahim ve beraberindekiler üsve-i hasene olarak gösterilmektedir. Bütün peygamberler mü'minler için tabi olunması gereken örnek şahsiyetler oldukları için cümle bütün peygamberleri kapsayacak şekilde yazıldı.

⁴ el-Bakara 2/214; Âl-i İmrân 3/146-147; el-En'âm 6/34; Hûd, 11/112; el-Kasas 28/24; el-Kamer 54/10.

gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez.”⁵ buyrulmaktadır. Tefsirlerde bu âyet çerçevesinde peygamberlerin ilahi yardımdan ümit kesip kesmeyecekleri tartışılmıştır.

İlahi yardım konusunda yapılan bazı makale çalışmaları bulunmaktadır.⁶ Bu makalelerde ilahi yardım konusu farklı açılardan ele alınmakla birlikte peygamberlerin ilahi yardımdan ümit kesip kesmemeleri hususunun ele alınmadığı görülmektedir. Mahmut Öztürk makalesinde çalışmamızın ana konusunu oluşturan Yûsuf 110. âyete değinmiş, âyetle ilgili temel görüşleri nakletmiş ancak peygamberlerin ilahi yardımdan ümitlerini kesip kesmemeleri konusunda herhangi bir görüş tercihinde bulunmamıştır.⁷ Bu yönüyle çalışmamızın ilahi yardımın asıl ve öncelikli muhatabı olan peygamberlerin ilahi yardımın gecikmesi karşısındaki tavırlarının anlaşılması, müfessirlerin konuyu hangi gerekçe ve sâiklerle nasıl te’vil ettiklerinin ortaya konulması açısından alana katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Ayrıca çalışmamız konusu ve ilgili tartışmalardan dolayı tefsir, kıraat ve kelâm ilimleriyle ilişkilidir. Çalışmada ele alınan konular klasik ve modern tefsir eserleri, ismetle ilgili yönleriyle kelâm kitapları ve konumuzla ilgili makaleler çerçevesinde ortaya konularak bu izahların hangilerinin niçin tutarlı olup olmadığı, hangi kıraatin niçin tercih edilip edilmeyeceği, ilgili tartışmaların peygamber ve ismet tasavvurlarıyla ne kadar ilgili olup olmadığı değerlendirilecektir. Ele alınan konuya dair genel bakış açısının ortaya konulabilmesi için rivâyet, dirâyet, işârî ve modern dönem gibi farklı tefsir ekollerini temsil eden eserlerden istifade edilmiştir. Makalenin mezhebî kabul ve ismet algısının tefsir, te’vil, kıraat, peygamber ve insan algısına etkisi ve imtihan süreçlerinin anlaşılması açısından da farklı alanlara katkı sağlayacağı söylenebilir.

1. Yûsuf Sûresinin Nüzûl Bağlamı

Mukâtil b. Süleyman’a (ö. 150/767) göre Yûsuf sûresi Yahudilerin Hz. Peygamber’e Hz. Yusuf’u sormaları üzerine nazil olmuştur.⁸ Taberî (ö. 310/923) ve İbnu’l-Cevzî (ö. 597/1201) sûrenin Mekke’de müşrik akraba ve yakınlarının baskısından bunaldıkları için bıkmıklık ve tükenmişlik noktasına gelen sahabilerin: “*Ey Allah’ın rasulü bize (rahatlayacağımız/ümit veren) bir kıssa anlat!*” demeleri üzerine nazil olduğunu;⁹ Yûsuf kıssası ile Hz. Peygamber ve sahabilerin ders alıp teselli olmalarının amaçlandığını¹⁰ kaydetmektedir. İbnu’l-Cevzî’ye göre Yusuf kıssasının ihtiva ettiği ibretlerden biri de ümitsizlikten sonra sevincin hâsıl olduğunun anlaşılmasıdır.¹¹ İbn Âşûr’a (1879-1973) ve Mevdûdî’ye (1903-1979) göre de pek çok hikmet ihtiva eden sûre müşrikleri tehdit etmek ve uyarmak, Hz. Peygamber ve

⁵ Yûsuf 12/110.

⁶ İsrail Balcı, “Hz. Peygamber’in Savaşlarında İlahi Yardım”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 81-135; Muhammet Altaytaş, “İlahi Takdir ve Yardımın Sünneti Açısından Kur’an-ı Kerim’de Bedir Gazvesi”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* V/9 (2022), 83-104; Hümeysra Koç, “Kâdî Abdulcebbar’a Göre Allah-İnsan İlişkisinde İlahî Yardım”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi Kader* XII/1 (2014), 319-340; Sami Kılınçlı, “Yüce Allah’ın Kula Yardımının Bir Şekli Olarak Kalbe Sekinenin İndirilmesi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/1 (2021), 219-250.

⁷ Mahmut Öztürk, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Allah’ın Yardımını Gecikmesinin Nedenleri ve Hikmetleri”, *Haran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XV/23 (2010), 20-23.

⁸ Ebu’l-Hasen b. Süleyman Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424), 2/139.

⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’an* thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (B.y.: Dâru Hicr, 1422), 13/8.

¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 13/401-402. Ayrıca bkz. Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi ilmi’t-tefsîr*, thk. Abdurrezzak el-Mecdi (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1431), 2/411-412.

¹¹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 2/415.

sahabileri ise teselli etmek için nazil olmuştur.¹² Bu izahlardan sûrenin muhtevası ile Hz. Peygamber ve sahabilerin yaşadıkları arasında muvâfakât olduğu anlaşılmaktadır.

Sûrenin muhtevasına baktığımızda Hz. Yakub, Yusuf ve diğer oğullarının yaşadığı beklenmedik, tahammülü zor ve onları tükenme noktasına getiren imtihanlarda ümitlerin kesildiği anda ilahi yardımın farklı şekillerde nasıl geldiği anlatılmaktadır. Sûredeki Hz. Yusuf'un kuyudaki ümitsizlik hali,¹³ hapishaneden çıkış yolu olarak zindandan çıkan arkadaşını vesile yapması,¹⁴ kadın/larla imtihan edildiğinde: “Eğer beni onların tuzaklarından korumasın cahillerden/günaha girenlerden olurum.”¹⁵ demesi, Hz. Yusuf Bünyamin'i yanına aldığı diğer kardeşlerinin Bünyamin'i geri almaktan ümitlerini kesmesi¹⁶ ve Hz. Yakub'un üzüntüden ağlamasından dolayı gözlerinin kapanması¹⁷ gibi durumlar onların güçlerinin tükendiği anları anlatılmaktadır. Hz. Ya'kûb oğullarına: “Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin...”¹⁸ buyurmuş olmakla birlikte sûrede birçok kişinin farklı konularda tükenmişlik ve ümitsizlik hali yaşadığı anlaşılmaktadır.

Sûrede insanın ümit kapılarının kapandığını anlatan örnek durumlardan sonra ilahi yardımın genel geçer usulü 110. âyette: “Nihâyet peygamberler ümitlerini kesecek hâle gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez.” şeklinde beyan edilmektedir.

2. Yûsuf Sûresi 110. Âyetin Anlamıyla İlgili Müfessirlerin Görüşleri

İlgili âyetteki “كذبوا” fiilini kıraat imamlarından İbn Kesîr (ö. 120/738), Nâfi' (ö. 169/785), Ebû Amr (ö. 154/771) ve İbn Âmir (ö. 118/736) şeddeli olarak “كُذِّبُوا” şeklinde; Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805) ise şeddesiz “كذبوا” olarak okumuşlardır.¹⁹ Kıraatlere yönelik ihticâc kaynakları ve tefsirlerdeki bilgilerden kıraat farklılığının âyetin muhatabı ve anlamı konusunda ihtilafların oluşmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi “كُذِّبُوا” kıraatini benimseyenler “ظَنُّوا” fiilinin failinin peygamberler olduğunu, zannın ilim anlamında kullanıldığını ve âyetin de “Peygamberler kavimlerinin kendilerini yalanladıklarını bildikleri zaman bizim yardımımız onlara geldi.” şeklinde anlaşılması gerektiğini düşünürlerken; “كُذِّبُوا” kıraatini benimseyenler “ظَنُّوا” fiilinin failinin kâfirler olduğunu, zannın şek/şüphe anlamında kullanıldığını ve âyetin de “Kâfirler kendilerine vaat edilen ko-

¹² Muhammed b. Tâhir İbn Âşûr, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru Sahnûn li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1984), 13/198-200; Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 2/433-436.

¹³ Yûsuf 12/15. Küçük bir çocuk olan Yusuf'a eğer böyle bir vahiy gelmesiydi ümitsizliğe düşeceği ve çok ağır psikolojik haller yaşayacaktı. Bu durumun yaşanmaması ve ilahi gözetim/koruma altında olduğunu bilerek sağlam durması için bu âyet vahyedilmiştir.

¹⁴ Yûsuf 12/42. Bu âyetin Hz. Yusuf'un hapishaneden çıkma ümidinin tükenmek üzere olduğunu gösterdiği söylenebilir.

¹⁵ Yûsuf 12/33. Bu âyetin delikanlı Yûsuf'un kadın/ların tuzaklarına karşı koyma konusunda kendine güveninin bitme noktasına geldiğini anlattığı söylenebilir.

¹⁶ Yûsuf 12/80.

¹⁷ Yûsuf 12/84.

¹⁸ Yûsuf 12/111. Benzer anlamda diğer bir âyet için bk. ez-Zümer 39/53.

¹⁹ Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 2/ 222. Şâz kıraat kaynaklarında ilgili kelimenin İbn Abbâs, Mücâhid ve Dahhâk tarafından malûm formda ve şeddesiz olarak “كُذِّبُوا” şeklinde okunduğu nakledilmektedir. Bkz. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-Bedi'* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2009), 65; Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzi'l-kirâât ve'l-îzâhi anhâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), II, 22.

nularda peygamberlerin yalan söylediğini zannettikleri zaman bizim yardımımız peygamberlere geldi.” şeklinde anlaşılması gerektiğini savunmuştur.²⁰ Bununla birlikte “كُذِّبُوا” kıraatinin, “peygamberlerin ilahî vaat konusunda kendilerine yalan söylendiğini zannetmeleri” şeklindeki bir yorum ise hem peygamberlerin masum oluşu hem de Allah’ın vadinden dönmeyeceği gerekçesiyle reddedilmektedir.²¹ İlgili âyet bağlamında peygamberlerin Allah’ın yardımından ümit kesmelerinin câiz/mümkün olup olmadığı gündeme geldiğinden konu ismet tasavvuruyla ilişkilendirildiği için birçok tefsirde de bu minvalde izahlar yapılmıştır.

Naklettiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere âyetin anlam ve tefsirinde ihtilaf edilen kısmı iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi Rasullerin ümit kesmelerini konu alan “حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ” bölümü, ikincisi ise onların yalanlandıklarını zannetmeleri/bilmelerinden bahseden “وَوَظَّنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا” bölümüdür. İki bölümün anlamına dair yapılan yorumlar tercih edilen kıraat farklılığına göre değişkenlik göstermektedir.

Âyetin birinci bölümünde rasullerin neyden ve kimlerden ümit kesip kesmediği tartışılırken; ikinci bölümünde ise kimin hangi konuda kim tarafından yalanlandığını/yalancı duruma düşürüldüğünü zannettiği tartışılmıştır.

Tefsirlerdeki bilgilerden bazı müfessirlerin kıraat farklılığı, rivayetler ve ismet tasavvurundaki farklılıklardan dolayı âyetle ilgili ihtilaf edilen konularda anlam tercihinde buldukları; bazılarının ise açık bir tercihte bulun/a/madıkları görülmektedir.

Çalışmamızda ilk olarak tercihte bulunmayan müfessirlerin âyetle ilgili izahları nakledildikten sonra başlıklar halinde görüş tercihinde bulunan müfessirlerin izahlarına yer verilecektir.

Mâverdî (ö. 450/1058) “كذب” fiilinin iki farklı şekilde okunduğunu belirttikten sonra “كُذِّبُوا” kıraatine göre anlamın “İnkârcılar ilahî yardım ve azab konusunda peygamberlerin kendilerine yalan söylediklerini zannettiler.”; “كُذِّبُوا” okuyuşunda ise a. “mü’minler peygamberlerin kendilerini kandırdıkları”, b. “Peygamberler mü’minlerin kendilerini yalanladıklarını zannettiler.” şeklinde oluştuğunu nakletmektedir.²² Ebû Bekr Abdülkâhir Cürcânî (ö. 471/1078-79) de herhangi bir anlam tercihinde bulunmadan “zannû” fiilinin muhatapları olan “münafıklar, kâfirler veya velâyet ilkesine uygun dayanışma gerçekleştirilmeyen ashabin peygamberlerinin ilahî yardım ve azabın geleceği konusunda yalan söylediğini zannetmeleri” olarak izah etmektedir.²³

Şevkânî (ö. 1250/1834) ilk olarak âyetin “Ey Muhammed! Biz senden önce gönderdiğimiz peygamberlerin inkârcı kavimlerini cezalandırmakta acele etmedik. Sonunda peygamberler ilahî yardımın gelmesinden veya kavimlerinin imanlarından ümitlerini kestiler.” şeklin-

²⁰ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hüccce fi’l-kirâati’s-seb’a*, thk. Cemâleddîn Muhammed Şeref (Tanta: Dâru’s-Sahâbe li’t-Turâs, 2010), 163; Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr Ebû Alî el-Fârisî, *el-Hüccce fi’leli’l-kirâati’s-seb’a*, thk. Muhammed İbrâhîm Sünbül vd. (Tanta: Dâru’s-Sahâbe li’t-Turâs, 2009), II, 1175-1176; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî Mekkî b. Ebî Talib, *el-Keşf an vü-cûhi’l-kirâ’âti’s-seb ve ilelihâ ve hiccehâ* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1987), 2/15-16.

²¹ Ebû Alî el-Fârisî, *el-Hüccce fi’leli’l-kirâati’s-seb’a*, 2/1176; Ahmed b. Yûsuf es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn fi ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, thk. Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994), 4/219. Bu kıraat kıraat âlimleri tarafından reddedilse de makalenin ilerleyen sayfalarında görüleceği üzere İbn Abbas ve İbn Teymiyye gibi âlimlerce kabul edilmiş ve âyet bu minvalde yorumlanmıştır.

²² Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, thk. Abdülmansûr b. Abdurrahman (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye-Müessetu’l-Kütübi’s-Sekâfi, ts.), 3/89.

²³ Abdülkâhir Cürcânî, *Deru’l-Dürer fi Tefsiri’l-Azîm*, ed. Salâk el-Furkân Muhammed Edîb Şekûr (Ammân: Dâru’l-Fikr, 2009), 2/146.

de açıkladıktan sonra ise konuyla ilgili kıraat farklılıklarını, tefsir ihtilaflarını aktarmakta ancak açıkça bir tercihte bulunmamaktadır.²⁴ Şevkânî'nin ilk anlam olarak peygamberlerin ilahi yardımdan ümitlerini kesmelerini vermesi bu görüşü daha güçlü gördüğü yönünde yorumlanabilir. Sonuç olarak Mâverdî, Cürçânî ve Şevkânî'nin âyetin anlamına dair net görüş ortaya koymadıkları görülmektedir.

2.1. Peygamberlerin Kavimlerinin İmanlarından Ümit Kesmesi ve Onların Kendilerini Yalanladıklarını Zannetmesi

Bazı müfessirler âyeti “peygamberlerin inkârcı kavimlerinin imanlarından ümitlerini kesmesi ve onlar tarafından yalanlandıklarını zannettileri/anladıkları” şeklinde açıklamışlardır. Bu görüşü tercih eden müfessirlerden bazılarının izahları şu şekildedir:

Mukâtil b. Süleyman'a göre peygamberler kavimlerinin iman etmesinden ümitlerini kestiklerinde veya kavimleri ilahi azaba uğrayacaklarına dair peygamberlerin kendilerine yalan söylediğini düşündüklerinde ilahi yardım gelmiş, peygamberler ve inananlar kurtarılmış, mücrimler de helak edilmiştir.²⁵

Âyetin kıraati ve anlamıyla ilgili farklı yorumlar nakleden Taberî, İbn Abbas (ö. 68/687-88), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Mücâhid (ö. 103/721) ve Dahhâk (ö. 105/723) gibi müfessirlerden nakledilen ve kendisinin de kabul ettiği görüş olarak şu bilgileri kaydetmektedir: “Peygamberler İslam'ı tebliğ ederken muhaliflerine, iman etmedikleri takdirde ilahi azaba uğrayacaklarını ve kendilerine de ilahi desteğin geleceğini söylüyorlardı. Ancak tebliğe muhalefet artmasına karşılık ilahi azab ve yardım gerçekleşmeyince kavimleri peygamberlerinin kendilerine yalan söylediklerini iddia ettiler. Peygamberler de onların imanlarından ümitlerini kesince ilahi yardım geldi.” Medineli bazı kurrâlar ile Kûfeli kurrâların çoğunluğu kelimeyi bu anlamı verecek şekilde “كُذِّبُوا” olarak okumuşlardır. Taberî bir önceki âyette de inkârcı kavimlerin helak edildiğinin anlatılması “peygamberlerin kavimlerinin imanından ümit kestikleri” görüşünü desteklediği için bu izahı tercih ettiğini kaydetmektedir.²⁶ Ayrıca “peygamberlerin Allah'ın yardımından ümit kestiklerine” dair izahları da nakleden Taberî bu görüşün peygamberlerin sıfatlarına uymayacağını, Allah'ın delil ve hüccetleri ile desteklediği peygamberlerin ilahi yardımdan şüpheye düşmeleri caiz/mümkün kabul edildiği takdirde, bu imkânlara sahip olmayan insanların şüpheye kapılmalarının öncelikle mazur kabul edilmesinin gerektiğini söylemektedir.²⁷ Taberî'nin açıkça ismet kelimesini zikretme de konuyu bu çerçevede değerlendirdiği görülmektedir.

Kuşeyrî (ö. 465/1072) peygamberlerin kavimlerinin imanından ümitlerini kesip kendilerini yalanlandıklarına dair yakîni bilgi oluşunca ilahi azabın geldiğini kaydetmektedir. Daha sonra: “Allah'ın müritlere yardımının gelmesi ancak onların ümitlerini kaybetmelerinden sonra gerçekleşir, Şûra 28. âyette beyan edildiği gibi ‘nasıl yağmur insanların ümitlerini kesmelerinden sonra yağdırılıyorsa ümitsizlik yaşandıktan sonra haller açılır ve sıkıntılar kaldırılır’ demektir.”²⁸ Kuşeyrî'nin müritlerle ilgili çıkardığı ilkedden hareketle âyeti, peygamberlerin Allah'ın yardımından ümit kesmeleri şeklinde açıklaması beklenirdi. Ancak kavimlerinin

²⁴ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, thk. Abdurrahman Umeyra (San'a: y.y., t.s.), 3/83-87.

²⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/166.

²⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 13/382-392.

²⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 13/394.

²⁸ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1436), 1/98.

imanından ümit kesmeleri olarak açıkladığı görülmektedir. Bu iki izah arasında bir çelişkinin olduğu söylenebilir.

İbn Cüzey (ö. 741/1340) “Peygamberlerin ilahi yardımın gelmesinden ümit kesmeleri mümkün olmakla birlikte kavimlerinin imanından ümit kestikleri görüşü daha tercihe şayan-
dır.”²⁹ şeklinde tercihini belirtmektedir. İbn Âşûr (1879-1973), âyeti önceki âyetle birlikte değerlendirerek anlamının: “Biz peygamberler gönderdiğimizde kavimleri iman etmedi. Azap gecikince inkârcılar selamette oldukları konusunda mutmain olarak peygamberlerle alay ettiler ve Rasuller de onların imanından ümit kesti.” şeklinde olduğunu kaydetmektedir.³⁰ Bu bilgilerden İbn Âşûr’un peygamberlerin kavimlerinin imanından ümitlerini kestiği görüşünü kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Elmalılı (1878-1942) âyeti: “İnkârcılara mühlet tanındı. Bu mühlet uzayınca peygamberler nasihatlarının fayda vermesinden ümitlerini kestiler. İman etmeyenlerin “Siz eğer doğru söylüyorsanız ne zaman gerçekleşecek bu vaad?”³¹ diye şımarıdıkları vakit, peygamberlere vaad edilmiş olan yardımımız geldi.” şeklinde açıklamaktadır.³²

Buraya kadar görüşleri nakledilen Mukâtil, Taberî, İbn Cüzey, Elmalılı ve İbn Âşûr’un âyeti “peygamberlerin kavimlerinin imanlarından ümit kestikleri ve onların kendilerini yalandadıkları” şeklinde açıkladıkları görülmektedir. Aynı şekilde farklı rivayetleri nakleden Taberî’nin “peygamberlerin Allah’ın yardımından ümit kestiklerine” dair izahları peygamberlerin sıfatlarına uymayacağı gerekçesiyle reddettiği ve Kuşeyrî’nin izahları arasında da çelişki bulunduğu görülmektedir.

2.2. Peygamberlerin Kavimlerinin İmanlarından Ümit Kesmesi ve İman Edenlerin Kendilerini Yalandadıklarını Zannetmesi

Bazı müfessirler “kimin hangi konuda kim tarafından yalanlandığını/yalancı durumuna düşürüldüğünü zannettiğinin” tartışıldığı *وَوَظَّنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كَذَّبُوا* “yalanlandıklarını düşündükleri/zannettikleri” şeklindeki âyetin ikinci bölümünü “mü’minlerin ilahi yardım konusunda peygamberleri yalandadıkları” şeklinde açıklamışlardır.

Taberî’nin naklettiği Hz. Âişe’den gelen yorumlara göre peygamberler kavimlerinin iman etmelerinden ümitlerini kesmişler; mü’minlerin kendilerini yalandadıklarını zannettiklerinde de ilahi yardım gelmiştir. Rivayette Hz. Âişe’nin “كذب” fiilini “Peygamberler Allah’ın kendilerine vadini yerine getirmediği ve yalandadıklarını düşündükleri” şeklinde bir anlam oluşmasına sebep olan “كذبوا” olarak değil “mü’minlerin ilahi yardımın geleceği konusunda sû-i zanna kapıldıkları” şeklinde anlamın oluşmasına imkân veren “كذبوا” şeklinde okunmasını savunduğu belirtilmektedir. Bu yoruma göre peygamberler, mü’minlerin irtidat ederek kendilerini yalandadıklarını zannemişlerdir. Ancak Taberî’ye göre bu görüş isabetli değildir.³³ Hz. Âişe’den gelen yorumda onun konuyu tüm peygamberler bazında değil sevgili eşi Hz. Peygamber ekseninde düşünerek: “O, kesinlikle Allah’ın kendisine vaad ettiklerinden şüpheye düşmemiştir.” dediği kaydedilmektedir. Onun âyette zikredildiği üzere çoğul kullanımı ve peygamberlere dair kıssalarda anlatılanları dikkate alsaydı daha farklı düşünebileceği söyle-

²⁹ Muhammed b. Ahmed el-Kelbî İbn Cüzey, *et-Teshîl li ulûmi’t-tenzîl* (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415), 1/428.

³⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 13/69-70.

³¹ Yûnus 10/48; Yâsîn, 36/48.

³² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, 2000), 5/134-165.

³³ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 13/395-396.

nebilir. Hz. Âişe döneminde henüz ismet şeklinde bir kavram olmasa da³⁴ konuyu bu çerçevede değerlendirdiği söylenebilir.

Mâturîdî (ö. 333/944) ilk olarak peygamberlerin, kavimlerinin imanından ümit kesmelerinin Hûd 36. âyette olduğu gibi vahiyle gelen bilgiden sonra gerçekleştiğini kaydetmektedir. Bu izaha göre peygamberler içine düştükleri zor durumdan dolayı kendiliklerinden değil, vahiyle gelen bildirimden sonra inkârcıların imanından ümit kesmişlerdir. Mâturîdî “*Yalanladıklarını zannettiler.*” cümlesinin kıraat farklılığından dolayı “Mü’minler ilahi yardımın gecikmesinden şikâyet edince rasuller tabilerinin kendilerini yalanladıklarını zannettiler.” görüşünü ve “Yalanlama eğer düşmanlarından geldi ise o zaman peygamberler yalanladıklarına yakînen/kesin olarak inandılar.” izahını kaydetmektedir. Mâturîdî, Hz. Âişe’nin görüşünü naklettikten sonra net bir görüş tercihinde bulunmadan “Eğer âyet bazılarının söylediği gibi mü’minler hakkında ise, o zaman bu yorumun el-Bakara 214. âyetle aynı manaya geldiği anlaşılmaktadır. Eğer âyetin mü’minler değil de inkârcılar hakkında geldiği kabul edilirse anlam, ‘Kâfirlerin inkârından sonra peygamberlere Allah’ın yardımı geldi.’ şeklinde olmaktadır.” demektir.³⁵ Farklı görüşleri de nakleden Mâturîdî’nin sonuç olarak “peygamberlerin kavimlerinin imanlarından ümit kestikleri”; ve “mü’minlerin peygamberleri yalanladıklarını zannettiği” görüşünü tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Mâturîdî’nin peygamberlerin kavimlerinin imanlarından ümitlerini kesmesini Hûd 36. âyetle delillendirdiği görülmektedir. Ancak burada Yûsuf 110. âyette anlatıldığı şekliyle bir ümidin kesilmesi değil, Allah’ın bildirmesiyle artık kimsenin iman etmeyeceğinden haberdar edilme söz konusudur. Bu şekildeki ilahi bildirimden sonra bir peygamberin “Artık kavimim inanmayacak ve azab gelecek.” şeklinde bir sonuca gitmesi ile ele aldığımız âyetin mana ve maksadı örtüşmemektedir. Kesin bir bilgi üzerine insanların iman etmeyeceklerini öğrenmek ile kendi düşüncesi çerçevesinde insanların imanından ümidini kesmenin aynı şey olmadığı açık bir husustur. Müfessirin bu iki farklı durumu aynı şeymiş gibi değerlendirerek dolaylı bir şekilde “peygamberleri kendi bakış açılarıncı eksiklikten tenzih ettiği” anlaşılmaktadır.

Hz. Âişe’nin konuyu izahı ile Yûsuf sûresinin esbâb-ı nüzulünde nakledilen sahabenin içine düştüğü bıkkınlık ve ümitsizlik hali arasında benzerliğin olduğu görülmektedir. Mâturîdî’nin bu görüşü ilk görüş olarak naklederek aynı tecrübeyi aktaran el-Bakara 214. âyetle desteklemesi de bu izahı güçlü kabul ettiğini göstermektedir. Bu durumda âyet Hz. Peygamber ve sahabilerin hayatlarına dair doğrudan açık bir mesaj vermiş olmaktadır.

Buhârî’nin benzer içerikte naklettiği rivâyette “sahabenin işkence ve baskılardan sızlanmalarından Hz. Peygamber’in rahatsız olup yüzünün rengi değiştiği, daha önceki ümmetlerin çok daha zor imtihanlardan geçmelerine rağmen dinlerinden dönmediklerini belirterek sabrettikleri takdirde İslam’ın hâkimiyetinin gerçekleşeceğini anlattığı” görülmektedir.³⁶ Bu rivâyette Hz. Peygamber’in sahabilere yönelik eleştiri ve uyarılarından onların şikâyetlerinden rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

Görüşlerini naklettiğimiz müfessirlerin âyeti kâfirler ve mü’minler üzerinden izah ederek yalanlama, inkâr ve ilahi azabın gecikmesinin peygamberler üzerindeki etki ve sonuçla-

³⁴ İsmet kavramının diğer birçok kavram gibi istidlâl yoluyla ortaya koyduğuyla ilgili olarak bk. Fatma Günaydın, “İlk Dönem Tefsir ve Hadis Literatüründe İsmet İnancı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 15/1 (2017), 1-2.

³⁵ Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Haymî (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2004), 2/610-611.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Menâkıbu'l-Ensâr" 29.

rından hiç bahsetmedikleri görülmektedir. Peygamberlerin hem kavimlerinin imanından hem de mü'minlerin desteklerinden ümitlerini kesmeleri gibi iki hayal kırıklığı oluşturan durumla yüzleştikleri anlaşılmaktadır. Müfessirlerin bu duruma dair görüş beyan etmemeleri konuşulması zor ve riskli alandan uzak durularak meselenin bir şekilde geçiştirilmesi olarak da değerlendirilebilir.

Allah Teâlâ bir konu ile birçok muhatabı aynı anda farklı açılardan imtihan etmektedir. Bu açıdan olayların tüm veçhe ve muhataplarıyla değerlendirilmesi gerekmektedir. Peygamberlerin hem kavimleri hem de mü'minler hakkında ümitsizlik yaşamalarının psikoloji ve davranışları üzerindeki muhtemel sonuçları düşünüldüğünde şu görüşler serdedilebilir:

Her insan kendi manevi haline ve kalbinin durumuna göre imtihan olmaktadır. Peygamberler ilahi vahye, kurbiyet ve ihsan makamı gibi en büyük lütuflara nail kıldıkları için imtihanları daha zor ve hassas geçmiştir. İlahi vaadlerin kulun hesap ve beklentisine göre gecikmesinin onların ümitsizlik hissetmesine neden olduğu söylenebilir. Müfessirlerin sürenin Hz. Peygamber'in teselli ve sahabenin teskin edilmesi maksadıyla indiği yönündeki görüşleri de zikredilen hususu desteklemektedir.

Peygamberler ilahi yardım vaadine muhatap olduklarında Allah yolunda gayret, aşk, şevk ve sabırları artmaktaydı. İlahi yardım va'di ve azap va'di onların muhaliflerine karşı daha cesur ve güçlü konuşmalarına neden oluyordu. Yardımın gecikmesi ise muhaliflerinin peygamberlere daha cesur ve güçlü iddialarla saldırıp eleştirmelerine sebep oluyordu. Bu durumda va'd ve va'din ilk planda peygamberlere güç ve moral verdiği; ilahi hikmete mebni olarak gecikmelerinin ise inkârcılara moral ve heyecan verdiği anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda ise: peygamberlerin ümitsizliğe kapıldıkları; zaten rasullerin risaletini kabul etmeyen kâfirlerin ise "Peygamberler bize yalan söyledi/kandırdı." diye düşündükleri söylenebilir. Ayrıca bir peygamberin kavminin tebliğ ettiklerine inanmayacaklarını düşündüğünde "Görevimde başarısız oldum ve çabalarım anlamsızlaştı." gibi düşüncelerle karamsarlığa kapılarak Allah'ın iznini beklemeden Hz. Yûnus gibi görev yerini terk edebileceği söylenebilir.

Peygamberler mü'minlerin kendine güvenlerinin yıprandığını ve desteklerinin azaldığını hissettiğinde ise "Bana taraftarlarım da güvenmiyor." diyerek yine başarısız olduğunu düşünerek karamsarlığa gidebilecektir. Bu şekilde hem inkârcılar hem de inananlar nezdinde güven kaybı yaşayan peygamber/lerin imtihan gereği olarak ilahi yardımın gelmesi geciktiğinde kısa bir zaman için bile olsa ümitsizlik hali yaşayıp yaşamadıklarının daha iyi düşünülmesi gerekmektedir.

Hac sûresi 46-48. âyetlerde kâfirlerin Allah'ın azabını acele istedikleri, ancak sürecin onların istediği şekilde değil Allah'ın planına göre işlediği, Allah katındaki bir günün şehadet âlemindeki bin yıla denk geldiği beyan edildikten sonra değeri bilinmeyen mühletin azapla sonuçlandığı açıklanmaktadır. Şehadet ve gayb âlemleri arasındaki zaman farkının bu kadar büyük olduğunun vurgulanması insanın sabır ve zaman algısının ne kadar dar olduğunu; ilahi yardım ve azabın gerçekleşmesi için beklenen sürenin Allah katında bir "an" bile denmeyecek kadar kısa bir süre olduğunu gösterdiği gibi sabır konusunda sâbit kadem olmaya da bir çağrı bulunmaktadır. Bu husus yeteri kadar anlaşılıp hayatta tatbik edilmediğinde farklı muhataplarda acelecilik ve karamsarlık oluşmaktadır.

Sonuç olarak müfessirlerin konuyu peygamberlerin sabrı ve ilahi yardımdan ümitsizliğe düşmelerini hiç dile getirilmeden, inkârcılar ve mü'minler üzerinden yaptıkları yorumların çok da ikna edici olmadığı ve meseleyi vuzuha kavuşturmadığı söylenebilir.

2.3. Peygamberlerin İlahi Yardımın Gelmesinden Ümidi Kesmeleri

Bazı müfessirlerin âyetteki peygamberlerin ümit kesme ve yalanlandıklarını zannetmelerini “peygamberlerin Allah’ın yardımından ümit kesmeleri ve kendilerinin Allah tarafından yalancı konumuna düşürüldükleri” şeklinde açıkladıkları görülmektedir.

Taberî, doğru anlam olarak tercih etmese de bazı âlimlerin âyetin anlamının “Peygamberler kavimlerinin imanından ümitlerini kestikleri gibi ilahi yardımının geleceği konusunda Allah’ın kendilerini yalanlandıklarını/kandırıldıklarını zannettiler ve ümitlerini kestiler.” dediklerini kaydetmektedir. Ayrıca İbn Abbas’ın “Peygamberler de beşer oldukları için zayıf düşüp ümitsizliğe kapıldılar.” diyerek görüşünü el-Bakara 214. âyetle desteklediğini de nakletmektedir.³⁷ Taberî’nin İbn Abbas’a da atfederek naklettiği görüşün tutarlı bir izah olduğu anlaşılmaktadır. Ancak peygamberlerin yaşadıkları ümitsizlik halinin uzun sürmesinin çok farklı yanıtlara yol açacağı için bunun sürekli bir şekilde değil anlık bir hal olduğunu düşünürüz.

Zemahşerî (ö. 538/1144) âyeti, kâfirlerin inkâr, düşmanlık ve yalanlarının artmasına ek olarak ilahi yardımın da gecikmesinin peygamberleri ümitsizliğe düşürdüğünü ve tam bu kırılma anında ilahi yardımın geldiği şeklinde izah etmektedir. “كُذِّبُوا” kıraatini benimseyen Zemahşerî’ye göre fiilin faili peygamberler veya kâfirler değil; peygamberleri yanlış beklentilere sevk eden “nefisleri” ve “umutlarıdır”. Buradaki “zan” ise vehim anlamında kullanılmaktadır.³⁸ Bu durumda, peygamberlerin içlerinde oluşan yardım umudu gerçekleşmeyince bu umudu oluşturan nefisleri onları yalancı çıkarmış olmaktadır. Müellif, İbn Abbas’tan gelen bilgilerin sahih olması durumunda, ancak âyetteki “zan” kelimesinin “kalbe gelen vesvese türünden düşünceler ve nefsin fısıldaması” anlamına geldiğinde kabul edilebilir olduğunu kaydetmektedir. İki mümkün durumdan birinin tercih edilmesi anlamına gelen bir zannın ise bir Müslüman için bile düşünülemezken, Allah’ı en iyi tanıyan ve O’nun va’ dinden dönmeyeceğini bilen kâmil insanlar olan peygamberler hakkında hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini söylemektedir.³⁹

Zemahşerî’nin ayetle ilgili ifadelerinden anlaşıldığına göre, peygamberlerin o an içinde buldukları durum ve zamanla ilgili Allah’ın bir yardım vaadinin olmadığı, peygamberlerin o anda bekledikleri vaadin nefisleri tarafından oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre gerçekleşmeyen Allah’ın vaadi değil, nefsin oluşturduğu bir umuttur. Diğer tefsirlerde görmediğimiz bu izahın, bir mütezilî olan Zemahşerî’nin “va’ d ve va’ id” ilkesine bağlılığından kaynaklandığı ifade edilebilir. Şöyle ki, Mütezile’ye göre Allah vadinden ve va’ idinden dönmeyiz. Eğer ortada gerçekleşmeyen bir ilahi vaat var ise burada Allah’ın vadinde sadık olmaması ve peygamberin vadedilen hususlarda kendisine yalan söylendiğini düşünmesi şeklinde iki problemlî durum oluşmaktadır. Zemahşerî vaadi nefse bağlayarak Allah ve Rasulü hakkında bu iki problemlî düşünceden de uzaklaşmaya çalışmaktadır. Yorumun mezhebî bir sebebi olsa da asıl itibarıyla peygamberler dâhil tüm insanların en çetin imtihanlarının nefisleri ve ondan kaynaklanan düşüncelerle olduğunu göz önünde bulundurulduğunda Zemahşerî’nin izahının isabetli olduğu söylenebilir.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Abbas ve Hz. Âişe’den gelen rivâyetleri naklettikten sonra güçlü anlamın İbn Abbas’tan nakledilen, “küzzibû” kıraatine, kelamın zâhirine uygun

³⁷ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 13/394.

³⁸ Zemahşerî’in zan kelimesine vehim anlamı yüklemesi, kelimenin hem asli hem de mecazi manasının dışına çıkarıldığı için eleştirilmektedir. Bkz. el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn fî ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, 4, 218.

³⁹ Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Riyâd: Mektebtü’l-Abîkân, 1998), 3/330.

olan ve el-Bakara 214. âyetle de desteklenen görüş olan “Peygamberlerin ilahi yardım konusundaki zanları” olduğunu kaydetmektedir. İbn Teymiyye konuyu çok yönlü olarak izah ederek asıl meselenin ilahi yardımın gecikmesiyle alakalı olduğunu el-Bakara 214. âyetteki “*Allah’ın yardımını ne zaman?*” ifadesinin de ilahi desteğin gelmesinde acele edilmesinin doğru bulunmadığını gösterdiğini kaydetmektedir.

İbn Teymiyye’ye göre âyet ve hadislerde “zan” kelimesi ile tercih edilen değil eleştirilen görüş kastedilmektedir. Bu tür zan ise vehimdir. Bu tür düşüncelerin söz ve fiile dönüşmediği sürece affedildiği hadiste belirtilmiştir. Ayrıca bu tür düşüncelerin oluşması hadislerde de geçtiği üzere⁴⁰ samimi imanı gösteren durumlardır. “Rasûlullah (s.a.s.)’in “Ben şüphe etmeye babam (dedem) İbrahim’den daha layığım. “Allah Lût’a rahmet etsin. Bulabilseydi rükn-ü şedîde (kuvvetli bir dayanağa) sığınacaktı. “Eğer Yusuf’un çağırıldığı şeye davet edilsedim kabul ederdim.”⁴¹ buyurduğu nakledilmektedir. İbn Teymiyye hadisin metninde “şek/şüphe” kelimesinin geçtiğini fakat Buhârî’nin (ö. 256/870) bazı insanların vehme kapılmalarından korktuğu için bu kelimeyi metinden düşürdüğünü kaydetmektedir. İbn Teymiyye kişinin kalbinde oluşan küçük zanların imanı etkilemediğini, peygamberlerin ağır imtihanlardan zorlandıkları için teselli ve tesbit/sâbit kadem kılınmalarıyla ilgili birçok âyetin olduğunu da kaydetmektedir. İbn Teymiyye’ye göre peygamberler örnek alınmaları için gönderilmiştir. Bu açıdan peygamberlerden zan gibi insani durumların sadır olması onların örnekliği ve benzer durumlar yaşayan insanların onlarla özdeşlik kurmaları bakımından da uygundur. Eğer peygamberler mutlak masum olsalardı örnek alınmaları da mümkün olmazdı.⁴²

İbn Teymiyye’nin konuyu, zor zamanda oluşan zannın imanı etkilemediği, bu tür hataların Kur’an’da anlatılmasının peygamberlerin örnek alınabilme durumları açısından olumlu bir bilgi olması ve bu anlamın âyetin zâhirine uygunluğu gibi geniş bir çerçevede açıkladığı görülmektedir. Müellifin Buhârî’nin hadisin lafzından “şek” kelimesini düşürmesine yönelik izahları da dikkatleri celb etmektedir. Aslında Buhârî’nin yaptığı durum katı/mutlak ismet algısının hadisler üzerinde tasarruf etmeye varacak derecede ileri bir duruma sebebiyet vermesine de ayrıca dikkat etmek gerekmektedir. Bu durum kişisel ve mezhebi algıların nasları anlama ve izahta ne gibi sorunlara yol açtığı konusunda da acı ve ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

Bikâî’ye (ö. 885/1480) göre peygamberler ilahi yardımın gelmemesinden büyük bir ümitsizliğe kapıldılar. Kâfirler “Vaad ettiklerinin gerçekleşmesine engel olan nedir?” dediklerinde peygamberler “Bu konuda yetki Allah’a aittir. İster hemen uygular ister geciktirir, bizim bir yetkimiz yok.” dediler. Bikâî tercih ettiği anlamın doğruluğuna destek olarak el-Bakara 214. âyeti de zikrederek sonunda peygamberlere ilahi yardımın geldiğini, inkârcıların çaresiz kaldıklarını da kaydetmektedir. Ona göre Allah Teâlâ’nın bu tür durumdaki usulü, imtihan, ibtila ve ders alma/itibarın zamanının uzatılmasıdır. Bu şekilde mü’minler sabra teşvik edilmektedir. Bikâî’ye göre bu âyetle Hz. Peygamber’e “imtihanları uzadığı için ümitsizliğe dü-

⁴⁰ Ebü’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Kitâbu'l-Îmân" 209, 211.

⁴¹ Buhârî, *Buhârî*, “Enbiyâ” 11, 15.

⁴² Takiyyuddin İbn Teymiyye, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, ed. Abdurrahman Umeyra (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/116-134. Buhârî’nin şârihlerinden İbn Hacer ve Aynî’nin şerh ettikleri nüshalarda hadis “şekk” lafzıyla kaydedilmektedir. Her iki muhaddis de sebebine dair açıklama yapmadan bazı rivayetlerde bu lafzın düşürüldüğünü belirtmektedir. Bk. Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, (b.y. y.y. ts.) 6/474-475; Bedruddîn Ebi Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetul kâri*, tsh. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 15/368.

şen Hz. Nuh'tan Yusuf'a ve daha sonrasına kadar sana kıssalarını anlattığımız peygamberlerin kıssalarında ulu'l-elbâb yani özü her türlü kir, vesvese vs. kusurlardan arınmış insanlar için tabi olunacak çok büyük ve değerli ibretler vardır." denilmektedir.⁴³ Bikâî'nin Allah'ın imtihan usulünün sonucu olarak sadece bir peygamberin değil âyette çoğul ifade ile vurgulandığı gibi birçok peygamberin ilahi yardımın gecikmesinden dolayı ümitsizliğe düştüklerini açıkladığı görülmektedir. Bu olaylardan sadece ulu'l-elbâb'ın gereken dersleri alacağını vurgulanmasının ise konunun anlaşılması ve kabul edilmesinin karışık ve zor olmasıyla alakalı olduğu söylenebilir. Bikâî'nin konunun mana, maksat ve usulünü ortaya koyan izahlarının da ikna edici olduğu görülmektedir.

Genel olarak Zemahşerî gibi düşündüğü anlaşılan İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) yorumlarında da nefsten kaynaklı hevâcis/duyguların vurguladığı görülmektedir.⁴⁴

Seyyid Kutub (1906-1966), âyeti sûrenin muhtevası, davet ve tebliğ şartlarının zorluğu ve tüm bunların peygamberler ve davetçiler üzerindeki etkisi üzerinden şu şekilde açıklamaktadır: "Peygamberlerin yaşamındaki dayanılmazlığın, üzüntü ve sıkıntının dozunu canlı olarak gözlerimizin önüne seren korkunç bir tabludur bu. Karamsarlığın ve üzüntünün iyiden iyiye çöreklediği, peygamberlerin bütünüyle dara düştükleri, tüm enerjilerini son damlasına dek tükettikleri bir andır bu! İşte tam o anda Allah'ın yardımını tümüyle, kesinkes ve belirleyici bir biçimde geliverecektir! Evet, işte tam böylesi bir anda ilahi yardım yetişir ve inkârcıları azap yakalayır de hakikat ortaya çıkar. Yusuf kıssasında, -kuyuda, baş vezirin evinde, hapiste- bin bir türlü sıkıntıyla karşılaştık. İnsanların yardımından umut kesilmesine de değişik biçimleriyle tanık olduk. Neticede ise, -Allah'ın gerçek vaadine uygun bir biçimde- mutlu sonun ancak muttakiler için söz konusu olduğunu gördük. Yusuf kıssası, peygamberlere ilişkin kıssaların bir örneğidir. Bu kıssa, düşünenler için ibret doludur."⁴⁵ Seyyid Kutub'un davet sürecini ve peygamberlerin nasıl ilahi yardımın gelmesi ve zafere ulaşmaktan ümitsizliğe düştüklerini son derece açık ve etkili bir şekilde anlattığı görülmektedir.

Bu başlık altında görüşlerini naklettiğimiz müfessirlerin konuyu ismetle ilişkilendirmedi, peygamberlerin beşer olarak yaşadıkları zorluklar karşısında nefislerinin de etkisiyle bir şekilde ümitsizliğe düştüklerini anda ilahi yardımla desteklenerek ümitsizlik halinden kurtarıldıklarını kaydettikleri görülmektedir. Bu izahlar konuyu ismet merkezli ele alan âlimlere bir cevap olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca müfessirlerin de belirttiği gibi Allah'ın imtihan ve ilahi yardım yasalarıyla uyumlu olan bu görüşün en doğru izah olduğu söylenebilir.

Makalenin buraya kadar olan bölümünde müfessirlerin peygamberlerin ilahi yardımdan ümitsizliğe düşüp düşmeyeceklerine dair görüşler nakledildi. Bu tartışmaları görüşler üzerinden "Peygamberlerin ilahi yardım ve va'din gerçekleşeceğine dair imtihan edilmeleri ve bu konuda ümitsizlik/hayal kırıklığı yaşamalarına dair en açık örnek hangi kıssadır?" şeklinde bir soru sorulabilir. Kaynaklarda nakledilen bilgilere dayanılarak bu sorunun cevabının Hz. Yunus'un yaşadıkları olduğu söylenebilir. Hz. Yunus'un kızması, gemiye binip gitmek istemesi ve sonrasına dair olayların sebebiyle ilgili iki farklı bilgi nakledilmektedir. Bunlardan birincisine göre Hz. Yunus kavminin inadına inkârlarından dolayı onlara kızmış, imanlarından ümit keserek davet ve tebliği bırakıp bulunduğu bölgeyi terk etmiştir. Onun kavminin ima-

⁴³ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer Bikâî, *Nazmu'd-dürer fi tenâsubi'l-âyâti ve's-suver* (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.), 10/254-260.

⁴⁴ İsmail Hakkı el-Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 4/351.

⁴⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1989), 6/625-329.

nından ümit kesmesi ve kavmini terk etmesi ilahi bir bilgilendirmeye dayalı olmadığı için eleştiri ve cezaya uğramıştır. İkinci tür rivayetlere göre ise Allah Teâlâ kavminin cezalandırılacağını söylemiş, ancak azabın emareleri görülünce kavminin samimi tevbeleri üzerine azab kaldırılmıştır. Hz. Yûnus kavmine karşı yalancı durumuna düşürüldüğünü düşündüğü için Rabbine kızarak bulunduğu bölgeyi terk etmiştir.⁴⁶

Bu bilgilerden bir peygamber için Allah'tan emir ve bilgi gelmeden kavminin imandan ümit kesmesinin yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Ninova halkından azabın kaldırılmasıyla ilgili rivayetlerde “tevbe etmedikleri takdirde kırkıncı gün azabın ineceği” belirtilmektedir. Azab yaklaşınca tevbe ettikleri için azabın kaldırılması Allah Teâlâ'nın sözüne/vadine mutabık bir durumdur. Ancak bir insan olması ve inkârcılarla uzun süren mücadelesi sonrasında kavminin imanından ümit kesip helak edilmelerini bekleyen Hz. Yûnus'un tevbe şartına bağlı olarak gerçekleşen azabın kaldırılmasından dolayı yaşadığı hayal kırıklığı ile Rabbine kızması -genel algıya uymasa da- anlaşılması ve ismetten dolayı reddedilmemesi gereken bir durumdur. Peygamberler her ne kadar Allah'ın vekili/temsilcisi/halifesi olarak örnek alınma konumunda olsalar da sonuçta imtihan edilmekteydiler. Konunun bu çerçevede anlaşılması peygamberler dâhil insanı ve imtihan süreçlerini anlamak için en uygun izah olarak görülmektedir.

Kur'an'da diğer birçok peygambere dair anlatılanlarda da ümitsizlik hallerini yaşadıklarını görmekteyiz. Hz. Zekeriyya'nın evladının olmasından ümidini kesmesi⁴⁷; davet gayretleri istenilen başarıyla sonuçlanmayınca Hz. Nuh'un “(Ey Rabbim!) yenildim/mağlub oldum bana yardım et/düşmanlara karşı zafer ver, onları helak et.”⁴⁸ şeklinde dua ve bedduada bulunması; Hz. Lut'un çaresizlik içinde “Keşke size karşı koyacak gücüm olsaydı yahut da kuvvetli bir aşiretim olsaydı da ona sığınsaydım.” demesi;⁴⁹ ümitsizlik ve karamsarlığa düşen Hz. Peygamber'e “Rabbini seni terk etmedi ve sana darılmadı.”⁵⁰ buyrulması gibi durumlarda da Yûsuf 110. âyete benzer içerik ve yaşanmışlıklar mevcuttur.

2.4. Âyetin İsmet Sıfatıyla İlişkilendirilmesi

Yûsuf 110. âyetin tefsirinde bazı müfessirlerin “Peygamberlerin Allah'ın yardımından ümit kesmelerini ismet sıfatına uymadığını belirterek” ilgili âyeti bu minvalde izah ettikleri ve kıraatleri de bu bakış açısına göre değerlendikleri görülmektedir. Taberî'nin ismet kelimesini kullanmadan âyetin peygamberlerin ilahi yardımdan ümit kesmeleri olarak anlaşılmasını reddettiğini daha önce naklettiğimiz için burada tekrar zikretmeyeceğiz.

Peygamberlerin ilahi yardımdan ümit kesmelerini ismet sıfatına aykırı bulan Râzî (ö. 606/1210), zan fiilini peygamberlere değil inkârcılara râcî kılmaktadır. Bunu söylemekle birlikte “Zan fiilinden önce peygamberler anlatılıyor, inkârcılardan bahsedilmiyor, bu durumda fiil inkârcı kavme nasıl raci olabilir?” şeklinde bir sorunun akla gelebileceğini anladığı için bu soruya “Peygamberlerden bahsetmek gönderildikleri toplumdan da bahsetmek anlamına gelir. Bir önceki âyette inkârcılar anlatıldığı için zan fiili onları anlatmaktadır.” şeklinde cevap vermektedir. Bu durumda âyetin anlamı “İnkârcılar peygamberlerin ilahi yardım ve zafer konu-

⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 16/374-385; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/465-466; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-meşîr*, 3/209. Ayrıca bk. Ömer Faruk Harman, “Yûnus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/597-599.

⁴⁷ Meryem 19/4-10.

⁴⁸ el-Kamer 54/55.

⁴⁹ Hûd 11/80.

⁵⁰ ed-Duhâ 93/3.

sunda kendilerine yalan söylediklerini zan ve vehmettiler.” şeklinde olmaktadır. Râzî, İbn Abbas ve İbn Ebû Müleyke’nin (öl. 117/735) zan fiilini peygamberlere raci olarak anlayıp “beşer oldukları için zorlandıklarından Allah’ın yardımı konusunda zanna kapıldıkları” şeklinde görüşün isabetli olmadığını, bir mü’minin Allah hakkında yalan zannında bulunmasının caiz olmadığını ve bu düşüncenin kişiyi dinden çıkaracağını kaydettikten sonra “Böyle bir durum peygamberler hakkında nasıl caiz/mümkün olabilir?” demektedir. Râzî, kuzzibu kıraati esas alındığında ortaya çıkacak anlamlardan bahsederken bu okuyuşa göre âyetle ilgili en güzel yorumun “Peygamberlerin kavimlerin imanından ümitlerini kesmeleri ve mü’minlerin de kendilerini yalanladıklarını zannettikleri” şeklindeki Hz. Âişe’ye ait görüş olduğunu belirtmektedir.⁵¹

Râzî’nin izahlarında birkaç husus dikkatleri çekmektedir. Birincisi, zan fiilinin inkârcılara râci olduğunu iddia etmesine karşılık buna cevap verme ihtiyacı hissetmesi, aslında görüşünün çok da güçlü olmadığını farkında olduğunu hissettirmektedir. İkincisi, ismet sıfatından dolayı peygamberler hakkında yanlış bir kanaat oluşturmamak için “iman edenlerin zanna düşmelerinden” bahsediyor. Bu görüş aslında Hz. Âişe’ye ait. O da Hz. Peygamber’e herhangi bir eksiklik atfetmemek için âyeti bu şekilde te’vil etmektedir. Bu görüş ilk planda mantıklı gibi gelse de âyette iman edenlere dair hiçbir atfin bulunmaması söz konusu izahın âyetle irtibatının isabetli olmadığını göstermektedir. (Hz. Âişe ve Râzî’nin âyette açık bir işaret olmasa da “كُذِّبُوا” fiiline sahabileri naibi fail olarak takdir ettikleri anlaşılıyor.) Üçüncüsü, Râzî herhangi bir mü’minin Allah’a yalan isnat etmesinin onu dinden çıkaracağından hareketle peygamberlerin böyle bir şey söylemelerinin mümkün olmadığını söylüyor. Normal şartlarda böyle bir izahın doğruluğunu herkes kabul etmektedir. Ancak hakkında konuşulan âyetin tebliğ, davet ve imtihanlarla ilgili zor şartları anlattığını dikkate aldığımızda, insanın tahammül sınırlarını zorlayan anlarda istemeden de olsa kalplerde bazı düşüncelerin oluşmasında garipsenecek bir durum olmasa gerektir. Zaten İbn Abbas ve İbn Ebû Müleyke’nin görüşlerinin dayanağının da bu nokta olduğu görülmektedir.

Kurtubî’ye göre bu âyette peygamberlerin tenzih edilmesi ve kendilerine yakışmayan şeylerden korunmaları/ismetleri vardır. Bu konu insanların yanlış düşüp cehenneme gitmelerini için üzerinde durulması gereken çok önemli bir mevzudur. Âyetin doğru anlamı “Ey Muhammed! Biz senden önce peygamberler gönderdik ve iman etmeyen kavimlerini azapla cezalandırdık.” şeklindedir. Kurtubî, “peygamberlerin ilahi yardımın gerçekleşeceği konusunda zanna kapılmayacaklarını, ayrıca zanna kapılanların da Allah’ın yardımını hak etmeyeceği için yetin “كُذِّبُوا” şeklinde şeddelli okunmasıyla ilgili rivâyetin sahih olmadığını” söylediğini nakletmektedir. Müellife göre âyetin sonunda ilahi yardımın geldiğinin belirtilmesi de bunu desteklemektedir. Konuyla ilgili farklı müfessirler görüşler nakleden Kurtubî, Ebû Nasr b. el-Kuşeyrî’nin (ö. 514/1120), peygamberlerin ümitsizliğe düşmeleriyle ilgili rivâyet sahih kabul edildiğinde “Peygamberlerin kalplerinde yerleşik bir hal almadan ümitsizlik hatarının/düşüncesinin oluştuğunun” anlatılmasının murat edildiğini söylediğini; Hakîm Tirmîzî’den de benzer düşünceler nakledildiğini kaydetmektedir.⁵² Bu nakillerden Kurtubî’nin konuyu ismet merkezli izah ettiği, ancak diğer görüşlerin de tutarlılık durumları söz konusu olduğu için rivâyetler arasında kesin tercihte bulun/a/madığı söylenebilir.

⁵¹ Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn b. Ömer Muhammed er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1401), 18/230-231.

⁵² Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdu’l-Hasen et-Türkî (Beyrût: Müessesu’r-Risâle, 1427), 11/471-474.

Kur'an Yolu tefsirinde diğer kaynaklardaki görüşler nakledildikten sonra ismet anlayışı ön çıkartılarak “Peygamberlerin, Allah’ın vaadinden dönmesini, söz verdiği yardımını yapmayarak onları yalancı çıkarmasını düşünmeleri mümkün değildir. Bu, onların peygamberlik vasıflarına aykırıdır. Nitekim onlar, en şiddetli sıkıntılar karşısında bile insan gücünün dayanaabileceği en son merhaleye kadar dayanmışlardır. Sıkıntı ve ıstıraplar dayanılmaz bir hale geldiği, Allah’tan başka hiçbir ümit kalmadığı anda Allah’ın yardım ve zaferi yetişmiş; peygamberler ve onlara inanan müminler kurtuluşa ermiş, suçlular ise cezalandırılmışlardır.” denilerek İbn Abbas’ın görüşünü eleştiren Râzî’nin yorumları nakledilmektedir.⁵³ Bu izahta peygamberler için ıstırap ve sıkıntıların dayanılmaz hale geldiği belirtilmekte ancak o anda peygamberlerin ne düşünüp hissettiğine değinilmediği, dolayısıyla ihtilaflara neden olan alana girilmediği görülmektedir.

Bu başlık altında görüşlerini naklettiğimiz müfessirlerin konuyu ismet sıfatıyla ilişkilendirdikleri için “ismet” konusuna kısaca değinmek gerekmektedir.

3. Peygamberlerin İsmet Sıfatıyla İlgili Temel Görüşler

İsmet kavramının türetildiği “a-s-m” fiili Kur’ân-ı Kerîm’de on üç âyette “korumak, kurtarmak; Allah’a sarılmak, tutunmak, iffetli olmak” mânalarında kullanılmakla birlikte hiçbir âyette kavramsal olarak anlaşılan peygamberlerin ismetine temas edilmemekte ve bu kavram kullanılmamaktadır.⁵⁴ Aynı fiil hadislerde “korumak, kurtarmak ve tutunmak” mânalarında kullanılmış, Hz. Peygamber “mâsum” kelimesini “Allah tarafından korunan kimse” diye tanımlamıştır.⁵⁵ Kelâm literatüründe ise “Allah’ın kulunu cezalandıracağı kötü şeylerden koruması demek olan ismet, peygamberlerin Allah tarafından günah işlemekten korunması⁵⁶ şeklinde terimleşmiştir. A-s-m fiilinden türetilen kelimeleri tutmak, yakalamak, korumak gibi anlamlarla izah eden Râğıb el-İsfahânî’ye (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) göre Peygamberlerin ismeti/koruması a. Yüce Allah’ın peygamberlerin cevherlerini saf kılmasıyla, b. Cismani ve nefsanî faziletleri lütfetmesiyle, c. Nusreti ve ayaklarını sabitkadem kılması, d. Üzerlerine/kalblerine sekinet indirmesi ve e. kalplerini koruyup onları başarıya ulaştırması şeklinde olmaktadır.” demektedir.⁵⁷ İsfahânî’nin ismeti yaygın bilinen ve söylenen haliyle “peygamberlerin günahsızlığı” şekliyle değil kelimenin âyet ve hadislerde kullanıldığı anlamları ve peygamberlerin imtihan süreçlerinde yaşadıkları farklı zorluklar karşısında vaad olunduğu üzere⁵⁸ tecrübe ettikleri ilahî gözetim, koruma ve destekleme çerçevesinde açıkladığı görülmektedir. Bu durumda kelimenin âyet ve hadislerdeki kullanımı ile İsfahânî’nin izahlarının aynı çerçevede olduğu anlaşılmaktadır.

“İsmet kavramı diğer birçok kavram gibi âlimlerin istidlâl yoluyla ortaya koydukları hususlardandır.”⁵⁹ “İslam ümmeti Haricîlerin Fudayliye fırkası hariç peygamberlerin küfür ve

⁵³ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), 3/263-264.

⁵⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l Kur'âni'l-Kerîm* (Nemre: Mektebetü Nuveyd İslam, 1385), “a-s-m” s. 610; Mehmet Bulut, “İsmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/135.

⁵⁵ Buhârî, *Buhârî*, “Kader” 8.

⁵⁶ Bulut, “İsmet”, 23/134-135.

⁵⁷ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-Ma'rife, 1426), “a-s-m” s. 705.

⁵⁸ el-Mü'min 40/51; el-Mâide, 5/67; el-Hicr 15/95; el-Mücâdele 58/21; el-Kasas 28/35; et-Tûr 50/48; et-Tevbe, 9/40.

⁵⁹ Fatma Günaydın, “İlk Dönem Tefsir ve Hadis Literatüründe İsmet İnancı”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 15/1 (2017), 1-2. Ayrıca bk. Bünyamin Okumuş, “Garanik Hadisesi Bağlamında İbn Teymiyye’ye

bid'atten masum oldukları konusunda icma etmiştir. Ancak ismetin ne zaman başladığı ve sınırlarının ne olduğu konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Şia mezhebi konuyu mutlak günahsızlık olarak anlarken,⁶⁰ Eş'ârî kelâmcıları ismeti "Allah'ın peygamberde taati yaratıp mâsiyeti yaratmaması" diye tanımlayarak, mâsum kimsede onu kötülöklere yönelmekten koruyan bir özelliğın bulunduğunu söylediklerini kaydedilerek bu görüşün "peygamberi bir bakıma melek statüsüne çıkarıp onun günah işleme iradesini ortadan kaldırmak"⁶¹ olduğu belirtilmektedir. Bu izahlardan Eş'ârîlerin de ismeti masumluk olarak anladıkları görölmektedir.

Peygamberlerin ismetinin doğru anlaşılması için konunun Kur'an'da kelâm kitaplarında olduğu gibi teknik bir kavramsallaştırma anlamında kullanılmadığına dikkat etmek önem arz etmektedir. Müşriklerin tuzak ve planlarının anlatıldığı bir bağlamda Hz. Peygamber'e yönelik et-Tûr sûresi 48. âyetteki " ... وَأَصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا " "*Rabbinin hükmüne sabret, çünkü sen, bizim nazar-ı hıfz ve himayemizdesin...*"⁶² ifadesi ismet/ilahi koruma konusundaki en genel çerçeve ve uygulamayı anlatmaktadır.

Peygamberlerin Allah'ın halife/temsilcisi olarak risalet görevlerini yerine getirirken muhatap oldukları ilahi koruma ve gözetimin, kelâm ilmindeki kavramsal anlamıyla değil her mü'min kulun iman ve ihlası oranında ilahi gözetim, velayet, nusret altında olduğu gerçeğinden hareketle ele alınarak anlaşılmasının daha isabetli olacağı söylenebilir. Bu durumda konunun İsfahânî'nin de ifadeleriyle uyumlu olarak Kur'an'daki velâyet, nusret, te'yid, hıfz, imtihan, kalbe sekinetin indirilmesi, kalbin rabt edilmesi, inşirah-ı sadr, ilahi murakabe, koruma ve terbiye/eğitim gibi kavramlar çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Burada tüm bu kavramlarla anlatılanların sadece peygamberler için değil tüm mü'minler için kullanıldığına özel dikkat edilmesi de ayrı önem arz etmektedir. Bu şekilde ilahi gözetim ve korumanın peygamberler başta olmak üzere takva ve ihlası oranında her mü'mini kapsayan bir koruma alanı olduğu anlaşılmalıdır.

İsmetin bu çerçevede değil de mutlak masumluk veya ona yakın olarak anlaşılmasının peygamberlere yönelik eleştiri ve itab gibi durumları içeren tüm ayetleri anlamada zorlama yorumlara sebebiyet verdiği, dolayısıyla özeld e peygamberlerin genelde ise insanın mahiyet ve sınırlarının anlaşılmasında yanlış te'villere neden olduğu ve olacağı söylenebilir.⁶³ Ayrıca peygamberlerden her tür hatayı uzak gören anlayışın bir tür tenzih anlayışı oluşturarak, İbn Teymiyye'nin de işaret ettiği gibi rasullerin hem anlaşılması hem de örnek alınması konusunda bir tür engele dönüşmesinden de bahsedilebilir.

İsmet gerekçesiyle nassın zahirini göz ardı eden yorumlarla inşa edilen peygamber algısının Kur'an'da anlatılan peygamber tasavvurunu gölgede bıraktığı ve yanlışla çıkardığı da

---

Göre İsmet Kavramı: Nebevi Metinlerin Neshi ve Tebdili Meselesi (I)", *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 8/1, (2010), 237-238.

⁶⁰ Fahrüddin İbn Ziyâuddin b. Ömer Muhammed er-Râzî, *İsmetu'l-Enbiyâ* (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfe ve'd-Diniyye, 1986), 39-47. Bulut, "İsmet", 23/134-136. Yusuf Şevki Yavuz, "İsmetü'l-Enbiyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/141-142; Mahmut Çınar, "Peygamberi Diğer İnsanlardan Ayıran Üç Özellik: Vahiy, Mucize ve İsmet", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 21, (2011), 95-127. Konuyla ilgili eleştirel görüşlerde içeren değerlendirmeler için bk. Bayram Ayhan, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberlerin İsmeti*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 129-131; Mehmet Emin Günel, "İsmet-i Enbiya İlkesinin Kur'an'a Aykırı Yorumlanması ve Bunun Sebep Olduğu İtikadî Problemler", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 19/2 (2019), 657-658.

⁶¹ Bulut, "İsmet", 23/135.

⁶² et-Tûr 52/48.

⁶³ İsmetin yanlış anlaşılmasının sebep olacağı olumsuz durumlarla ilgili olarak bkz. Günel, "İsmet-i Enbiya İlkesinin Kur'an'a Aykırı Yorumlanması ve Bunun Sebep Olduğu İtikadî Problemler", 647-648.

söylenbilir. Mezhebî veya kişisel algılarla oluşturulan anlam dünyalarının İslam tasavvurumuzda nelere yol açtığına dikkatli bir şekilde tahlil edilmesi elzem gözükmektedir.

Yusuf suresinin Mekke’de işkence ve baskının arttığı bir dönemde nazil olduğunu düşündüğümüzde müşriklere yönelik azap ve helak tehditleri ile Hz. Peygamber ve sahabilere yönelik ilahi yardım vaadlerinin muhatapların beklediği zaman diliminde gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Bu durumun sonucu olarak müşrikler doğru yolda olduklarını ve Hz. Muhammed’in gerçek peygamber olmadığı için tehditlerinin hakikati yansıtmadığını iddia ederek Hz. Peygamber ve sahabilere eleştirdikleri, onların da bu eleştirilere cevap vermede zorlandıklarından şeytan ve nefislerinin vesveselerinin de etkisiyle ümitsizliğe doğru sürüklendikleri söylenebilir. Müşriklerin alay ve inkârlarına ek olarak sahabilerden de şikâyetler alan Hz. Peygamber’in zor ve sıkışık bir hal yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda aslında âyetin Hz. Peygamber ve sahabiler yönelik eleştiri ve yardım/nusret mesajları içerdiği; müşriklere yönelik ise tehdit ihtiva ettiği görülmektedir. Konuyu ismet çerçevesine almak Hz. Peygamber’e yönelik bir tür tenzihi anlattığı kadar sahabilere yönelik eleştirilerin görülmek istenmemesi onların bir tür ismet çerçevesinde değerlendirildiklerini göstermektedir.

Mesele Hz. Peygamber’e yönelik “sabret”, “Allah va’ dinden dönmez”, “Allah sana yeter”, “kuluna kâfi değil mi?”, “sözüne Allah’tan daha sadık kim vardır?”, “Eğer onların imandan yüz çevirmeleri sana ağır geliyorsa, o halde şâyet güç yetirebileceksen yer altından bir tünel kazıyarak veya göğe bir merdiven dayayarak onlara bir mucize getiriver yerde tünel kaz”⁶⁴... gibi âyetlerle birlikte düşünüldüğünde konu daha anlaşılır olmaktadır. Bu ve benzer âyetlerde de Hz. Peygamber’in zorlandığı, uyarı, teşvik ve müjdelere sabit kadem kılındığı anlaşılmaktadır.

İlahi yardımın ümitlerin kesildiği anda gelmesi ilke/usulünün eş-Şûrâ, 28. âyette وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ “İnsanlar bütün ümitlerini yitirdikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini yayan O’dur. Gerçek dost ve koruyucu, her türlü hamde lâyıf olan da O’dur.” şeklinde beyan edildiği tarzda gerçekleştiğini belirtebiliriz. Bu durumda Allah Teâlâ’nın muhatap ve konu ayrımı yapmadan temel ilke üzerinden hükmünü icra ettiği, her insanın kulluk ve acziyetini idrak ettikten sonra maddi, manevi ilahi yardım ve lütfâ nâil kılındığı anlaşılmaktadır.

Peygamberlerin yaşadıkları imtihanlar karşısında zorlanmaları, bazı hatalar yapmaları, kalplerinde ümitsizlik, sabırsızlık ve bazı soru işaretlerinin belirmesi gibi âyetlerin ismet kapsamına alınarak görülmek istenmemesi, hatta bazen sahabiler için de bir tür ismetin gündeme gelmesi aslında insanın imkân ve sınırlarının eksik anlaşılmasına da sebebiyet vermektedir. Özellikle kıssalardaki insanın iyi ve kötü özellikleri, ulaşabileceği iyilik ve kötülük sınırları, Allah’ın rızasına ve gazabına uğraması gibi farklı tecrübelerle dair bilgiler çok farklı anlam boyut ve ufuklarını göz önüne sermektedir. Bundan dolayı peygamberler dâhil tüm insanlar manevi konum ve yetkinlikleri göz ardı edilmeden naslarda anlatıldığı şekilde ele alınmalıdır. Aksi takdirde insan ve hayatın gerçekliği ıskalanmakta çözüm üretmek istenirken sorunlara sebebiyet verilmektedir. Bu yönüyle müfessirlerin görüşlerinin nas-anlam ve yorum ekseninde nerede durduklarının, neyi niçin kabul ve reddettiklerinin ilmi tenkit açısıyla ele alınması ve anlaşılması önem arz etmektedir.

Yûsuf 110. âyet ve benzerlerinin Peygamberleri ismet/tenzih kaygısıyla yanlış anlaşılması diğer ifadeyle ismet merkezli yapılan izahlar bir yönüyle sorunu çözüyor gibi görünsün

⁶⁴ et-Tûr 52/48; er-Rûm 30/6; el-Enfâl 8/64; en-Nisâ 4/87, 122; ez-Zümer 39/36; el-En’âm 6/35.

de insanların imtihan süreçlerinde neler düşünüp yaşadığı, Hz. Peygamber ve sahabilerin hayatın içinde tedricen nasıl kemale doğru yol aldıkları, rasullerin takip edilebilir üsve-i hasene olması gibi konularda pek çok yanlış anlama ve soruna yol açtığı da söylenebilir. Örnek alınması mümkün olmayan ve sıradan insanlardan çok farklı bir peygamber ve sahabe algısının resmedilmesi sorunu çözmekten ziyade daha derin sorun ve krizlere yol açmaktadır.

Sonuç

Kaynaklarda nakledilen bilgilerden âyetin anlaşılmasında erken dönemlerden itibaren ihtilafların yaşandığı ve bu ihtilafın oluşmasında da kıraat farklılıklarının rolü olduğu anlaşılmaktadır. Tefsirlerden nakledilen bilgi ve izahlardan Yûsuf 110. âyeti peygamberlerin ilahi yardımdan ümit kesmesi ve bu konuda kendisine yalan söylendiğini zannetmesi şeklinde anlayan İbn Abbas, İbn Mesud ve İbn Cübeyr'in “كُذِّبُوا” kıraatinin mümkün kıldığı bir yorumu benimsedikleri; peygamberin kavminin imanından ümit kesmesi ve kavmi tarafından yalanlandığını düşünmesi şeklinde anlayan Hz. Âişe'nin ise “كُذِّبُوا” kıraatinin mümkün kıldığı bir yorumu benimsediği görülmektedir. Bu çalışma çerçevesinde başvurulanan kıraat ve tefsir kaynaklarından bahsi geçen sahabilerin iki kıraat arasında bir tercih mi yaptıkları yoksa peygamberden öğrendikleri tek bir kıraat üzerinden mi ayeti anladıkları konusu araştırmaya ve izaha muhtaç bir konudur. Fakat bahsi geçen kıraat farklılıklarının sahih kabul edilmesinden sonraki süreçte âlimlerinin ayetin yorumunda bu farklılıklardan birini tercih ettiği ve bu tercihlerinde de peygamber ve ismet algılarının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu tasavvur farklılığından dolayı bazı âlimler peygamberlerin ilahi yardım ve azabın gelmesinden ümit kestiğini kabul ederken, Hz. Âişe dâhil birçok müfessirin bunu kabul etmedikleri anlaşılmaktadır.

Âyetin bütünlük halinde doğru anlaşılması ve görüşler arasında tercihte bulunabilmek için Rasullere neyin vaad edildiği ve onların da kavimlerine ilahi azab ve yardım konusunda neyi anlattığına yoğunlaşmak gerekmektedir. Kur'an'ın bütününe baktığımızda peygamberler ilahi yardımın geleceği ve gerektiğinde inkarcıların azaba uğrayacaklarının vaad edilirken herhangi bir peygambere “Şu tarihte kavmin iman edecek veya azab inecek.” şeklinde bir vaadin verildiği söz konusu değildir. Bu durumda peygamberlere yönelik vaadin ilahi yardım ve azab olduğu; kendi beklentilerine göre bu durumlar gecikince ilahi yardım ve azabın gelmesinden ümitsizliğe düştükleri ve Yüce Allah'ın vaadinin gerçekleşmesi konusunda kalplerinde zan oluştuğu görüşünün isabetliliği öne çıkmaktadır.

Konunun temelinde “Bir peygamber -kendine göre geciktiği için- Allah'ın yardımından ümit keser mi? Böyle bir şey mümkün mü?” gibi sorular bulunmaktadır. Bu sorulara Hz. Âişe'nin “hayır”, İbn Abbas'ın ise “evet” cevabını verdiği görülmektedir. Bu iki yaklaşımın tefsir geleneğindeki iz düşümleri olarak bazı müfessirlerin Hz. Âişe'nin anlayışının devamı olarak konuyu açıktan ifade ederek veya etmeyerek ismet kavramı çerçevesinde izah ettikleri; bazılarının ise İbn Abbas'ın görüşünün devamı olarak “bir beşer olarak peygamberlerin yaşadıkları sıkı imtihanların sonucu olarak nefislerinin de etkisiyle kalblerin de ümitsizlik düşüncesinin oluştuğunu” kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durumda tefsirde tartışılan diğer konularda olduğu gibi müfessirin anlam tercihlerinin kendi zihni paradigması çerçevesinde şekillendiği görülmektedir.

Peygamberlerin kavimleriyle yaşadıkları tebliğ ve mücadele ortamında yaşanan her olay, ilahi azab ve desteğin gecikmesi veya gerçekleşmesinin Peygamberler, mü'minler ve inkârcılar olmak üzere üç farklı muhatabı doğrudan etkilediği izahattan varestede bir durumdur. Burada imtihan sürecinin mü'minler ve inkârcıları etkilerken olayın asıl faili ve bütün imtihanlarla ilk yüzleşen olarak peygamberleri hiç etkilemediğini söylemek isabetli görünmemektedir.

Yapılan izahlara baktığımızda a. İnkârcıların peygamberlere geleceği vaad edilen ve kendilerinin uğrayacağı belirtilen azabın inmesini inkâr ettikleri, b. Onların bu inkârları ve ilahi yardım ve azabın gecikmesinin mü'minlerde bir ümitsizlik oluşturulduğu ve c. Yaşananların ve gösterilen tepkilerin peygamberler geçici de olsa bir ümitsizlik halini oluşturduğu kaydedilmektedir. Bu üç izah ilk görünüşte birbirine muhalif gibi görünse de aslında ilahi azab ve yardımın gecikmesinin aynı bağlam/ortamı yaşayan farklı muhatapların ruh halleri ve tepkilerine farklı yansımalarını anlatıldığı görülmektedir.

Yûsuf sûresi 110. âyetin nüzul bağlamı dikkate alındığında Mekke'de işkencenin arttığı, sahabede ümitsizliğe düşme emarelerinin oluşmaya başladığı, bu durumun da Hz. Peygamber üzerinde olumsuz etki oluşturduğu bir ortamda inen sûrenin muhteva ve mesajı birlikte değerlendirdiğinde âyetin anlamının belirginleştiği söylenebilir. Bu durumda -inkârcıların durumunu da içermekle birlikte-âyette asıl vurgulanan hususun Peygamberler ve mü'minlerin uzayan ve zorlaşan imtihan süreçlerindeki kırılma/zorlanma anlarında kalplerinde oluşan olumsuz halin anlatıldığı söylenebilir. Kur'an'da Hz. Nûh, Yûnus, Lût, Zekeriya, Yakûb ve Hz. Yûsuf gibi peygamberlerin de ümitsizlik halini yaşadıkları açıkça anlatılmaktadır. Bu durumda ilahi yardım ve azab vaadlerinin ilahi hikmete mebni olarak gecikmesinin Peygamberleri, mü'minleri ve inkârcıları olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır.

Peygamberlerin ümitsizlik durumunu yaşadıklarının hiç kabul edilmemesi, bu halin imansızlıkla eşdeğer olduğu gibi yorumlar üsve-i hasene olarak gönderilen peygamberlerin hem doğru anlaşılmasını hem de örnek alınmasını dolayısıyla Kur'an'ın yaşanabilir bir dindarlık anlattığı konusunun eksik anlaşılmasına sebebiyet verecektir. Kur'an'ın her konuda hidayet rehberi ve peygamberlerin örnek alınabilir liderler olduğu gerçeği, mezhebi ve kişisel mülahazalarla şekillenen ismet anlayışı gibi birtakım kelâmî paradigmalarla örtülüp gölgelendiğinde "peygamberleri koruma" adına iyi bir faaliyet/izah gibi görünen bu durumlar dinin, insanın ve uygulanabilir bir dindarlığın anlaşılmasında ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Bu yönüyle ismetin günahsızlık ve günahsızlığa yakın bir kavramsal çerçeve yerine peygamberler ve mü'minlerle ilgili âyetlerde görüldüğü üzere hayatın içinde aktif bir görme, gözetme, destek ve uyarılar kapsamında gerçekleşen ilahi gözetim pratiği/uygulaması olduğu gerçeği üzerinden okuma ve yorumlamanın ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır.

İsmet sıfatını aslında Şia dışında hiçbir mezheb mutlak günahsızlık/masumluk olarak tanımlamamakla birlikte, bu tür âyetler gündeme geldiğinde birçok âlimin Şia'nın masumluk algısına uygun düşecek tarzda yorumlar yapabildiği görülmektedir. Konuyla ilgili nakledilen bilgilerden tüm mezheplerin hataen peygamberlerin büyük veya küçük günah işlemlerini caiz gördüğü anlaşılmaktadır. Bu âyette konu edilen "Allah'ın yardımının gecikmesinden dolayı bu konuda ümitsizliğe düşmenin" kasten yapılması mümkün olmayan bir durum olduğu çok açık bir husustur. Kasten bu düşünceye sahip olmak Allah'a imanla ilgili ciddi problemlerin olduğu anlamına gelmektedir ki böyle bir durumu herhangi bir peygamber ve tabileri için değil samimi olarak iman ettiğini söyleyen hiçbir mü'min için dahi söylemek mümkün değildir. Ancak özellikle peygamberlerin böyle bir duruma düşmelerinin hiçbir şekilde düşünülmemeyeceğini açıkça bildiren veya hissettiren izahlardan konunun kasten olmasıyla istemeden/kasıtsız/hataen kalpte oluşması arasındaki farka yeterince dikkat edilmediği anlaşılmaktadır. Bu durumda ise teorik olarak peygamberlerin hata etmelerini kabul eden mezheplere bağlı âlimlerin pratikte Şia'ya benzer tepki verdikleri anlaşılmaktadır. Özü itibarıyla peygamberlerin imtihan/eğitim durumlarında gösterdikleri tepkileri ve yaşadıkları ruh hallerini konuşmak bir tür diken üstünde olmak gibi anlaşıldığı için itab âyetlerinin nasıl anlaşılıp izah edileceği bir problem alanı olarak algılanmış ve algılanmaya da devam etmektedir. Bu konudaki iyi

niyetli hassasiyet nasların mantûk ve mefhumunun göz ardı edilmesi veya gölgelenmesiyle sonuçlandığında ismet sıfatı hataya hiç bulaşmamak ve kalbinden dahi geçirmemek anlamında masumiyete, dolayısıyla peygamberler de üsve-i hasene konumundan örnek alınamaz mitolojik karakterlere doğru evrilmektedir. Bu durumda ise Allah Teâlâ bize örnek almamız mümkün olmayan peygamberleri anlatarak kaldırmayacağımız yükü sorumlu kılmış olmaktadır. Bunun sonucu olarak Peygamberleri anlatan Kur'an ise yaşanması mümkün olmayan kitaba doğru evrilmektedir. Bütün bunların Allah'ın adalet, hidâyet, merhamet, hikmet ve Kur'an'ın hidâyet rehberi olması gibi birçok konuda birçok probleme yol açacağı/açtığı söylenebilir. Kur'an'ın bütünü dikkatli bir şekilde okunduğunda günahı hiç düşünmeme ve yaklaşmama anlamında bir ismet/masumlüğün söz konusu olmadığı, bütün peygamberlerin çok uzun ve zorlu imtihan süreçlerinde sabır, tevekkül, ilahi yardım konusunda ümitlerini koruma, düşmanların çokluk ve kuvveti, eş, çocuk ve sevdikleriyle imtihan edildikleri, duruma göre farklı şekillerde teselli, teskin, tesbât edildikleri yer yer de itab ve eleştiriye hatta azaba uğrama ile tehdit edildikleri görülmektedir. Bütün bu durumlar insanın Allah'ın halife adayı olması, ahsen-i amel işleyerek en muttaki en kâmil olma hedefine ulaşmanın çok zor olduğunu, bu zor ve yüce hedefe ise peygamberlerin yaşadığına benzer imtihan/ibtila süreç ve halleriyle ulaşabileceğini göstermektedir.

Son olarak ümitsizliğe düşüp düşmeme konusunun muhatabı seçilmiş, örnek ve bir şekliyle ismetine inanılan Peygamber olduğu için onların hallerini, durumlarını, psikolojilerini kavramsallaştırmak, bir sistem içinde bir yerlere oturtmak oldukça karmaşık, zor ve yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebileceğinden ve bir yönüyle de tehlikeli bir durum arz ettiğinden üzerinde konuşulması zor bir mesele olarak karşımızda durduğu söylenebilir.

İsmet konusunda aşırı hassas davranılmasının özelde peygamberleri genelde ise insanı, insanın kemâl yolunda yaşadığı sıkıntı ve aşamalar gibi birçok konuyu eksik anlamaya sebebiyet verdiğinin de dikkatlerden uzak tutulmaması gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l Kur'âni'l-Kerîm*. Nemre: Mektebetu Nuveyd İslam, 1385.
- Ayhan, Bayram. *Kur'an-ı Kerîm'e Göre Peygamberlerin İsmeti*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Aynî, Bedruddîn Ebi Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Umdetul kâri*. tsh. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, 25 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l Kur'âni'l-Kerîm*. Nemre: Mektebetu Nuveyd İslam, 1385.
- Altaytaş, Muhammet. "İlahi Takdir ve Yardımın Sünneti Açısından Kur'an-ı Kerim'de Bedir Gazvesi". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* V/9 (2022), 83-104.
- Balcı, İsrâfil. "Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 81-135.
- Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer. *Nazmu'd-dürer fi tenâsubi'l-âyâti ve's-suver*. 22 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bulut, Mehmet. "İsmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Cürcânî, Abdulkâhir. *Dercu'l-Dürer fi Tefsîri'l-Azîm*. ed. Salâk el-Furkân Muhammed Edîb Şekûr. 2 Cilt. Ammân: Dâru'l-Fikr, 2009.
- Ebû Alî el-Fârisî, Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdülgaaffâr. *el-Hücce fi ileli'l-kirâati's-seb'a*. thk. Muhammed İbrâhîm Sünbül vd. 3 Cilt. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, 2009.
- Halebî, Ahmed b Yûsuf es-Semîn. *ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ali Muhammed Muavviz. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Harman, Ömer Faruk. "Yûnus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/597-599. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Sahnûn li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1984.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kirâât ve'l-îzâhi anhâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed el-Kelbî. *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, 13 Cilt. b.y. y.y. ts.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *el-Hücce fi'l-kirâati's-seb'a*. thk. Cemâleddîn Muhammed Şeref. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, 2010.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fi şevâzzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-Bedî*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2009.

- İbn Teymiyye, Takiyyuddin. *et-Tefsîru'l-Kebîr*. ed. Abdurrahman Umeyra. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzak el-Mecdí. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1431.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kirâati'l-aşr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru'l-Ma'rife, 1426.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.
- Kılınçlı, Sami. “Yüce Allah’ın Kula Yardımının Bir Şekli Olarak Kalbe Sekinenin İndirilmesi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/1 (2021), 219-250.
- Koç, Hümeyra. “Kâdî Abdulcebbâr’a Göre Allah-İnsan İlişkisinde İlahî Yardım”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi Kader* XII/1 (2014), 319-340.
- Kurtubî, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi‘u li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdu'l-Hasen et-Türkî. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1427.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik. *Letâifü'l-işârât*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1989.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. thk. Fâtıma Yûsuf el-Haymî. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Abdülmansûr b. Abdurrahman. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye-Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfi, ts.
- Mekkî b. Ebî Talib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî. *el-Keşf an vücûhi'l-kirâ'ati's-seb' ve 'ilelihâ ve hiccihâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Ahmed Ferid. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Öztürk, Mahmut. “Kur'an-ı Kerim'e Göre Allah'ın Yardımını Gecikmesinin Nedenleri ve Hikmetleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XV/23 (2010), 15-36.
- Râzî, Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn b. Ömer Muhammed. *İsmetu'l-Enbiyâ*. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfe ve'd-Diniyye, 1986.
- Râzî, Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn b. Ömer Muhammed. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman. *ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîri bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezu Hicr, 2003.

- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdurrahman Umeyra. 5 Cilt. San'a: y.y., t.s.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenu't-Tirmîzî*. ed. Bedreddin Çetiner. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İsmetü'l-Enbiyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/141-142. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, 2000.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. 6 Cilt. Riyâd: Mektebtü'l-Abîkân, 1998.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

ORTAK YAZARLI

Yazar(lar) / Author(s)

Sami KILINÇLI - Ali TEMEL

Finansman / Funding

Yazalar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The authors acknowledge that received not external funding support of this research.

Yazar Katkıları / Authors Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study	: SK (%60), AT (%40)
Veri Toplanması / Data Collection	: SK (%60), AT (%40)
Veri Analizi / Data Analysis	: SK (%60), AT (%40)
Makalenin Yazımı / Writing up	: SK (%60), AT (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision	: SK (%60), AT (%40)

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.